Jalgpall kui kasutamata vastupanurelv annekteeritud Eestis

Indrek Schwede

Annotatsioon. Artikkel uurib põhjusi, miks jalgpall kaotas pärast Teist maailmasõda Eestis populaarseima spordiala positsiooni, ja keskendub hüpoteesile, mille kohaselt eestlased taandusid kõigilt kontaktaladelt, mida harrastasid kohalikud slaavlased.

Võtmesõnad: jalgpall, populaarseim spordiala, anneksioon, vastupanu

Jalgpalli peetakse spordialade kuningaks. Teda harrastatakse kõikjal maailmas ja enamikes riikides on jalgpall populaarseim spordiala sõltumata rahvusvahelisest edukusest. Ka Eestis oli jalgpall populaarseim ja meedias enim kajastatud spordiala eelmise sajandi kaheja kolmekümnendatel aastatel. Maailmas on vähe riike ja regioone, kus jalgpall on esispordiala kohalt taandunud. Eesti on üks neist. Jalgpall on aegade jooksul oma juhtpositsiooni suuremal või väiksemal määral teadaolevalt loovutanud ka Lätis, Leedus, aga ka Sloveenias ja Kuubal, kusjuures vähemalt Sloveenias on ta selle paari viimase aastakümne jooksul tagasi võitnud.

Võrreldes Läti ja Leeduga on Eesti end eriti resoluutselt jalgpallist lahti lõiganud. 1969. aastal loobus Eesti ainsa tollase liiduvabariigina osalemast Nõukogude Liidu meistrivõistlustel. See paus kestis 14 aastat. Teisisõnu puudus Eestil esindusmeeskond, mis tollastes oludes tähendas koondist. Esindusmeeskonna puudumine nõrgendas jalgpalli positsiooni, vähendades noorte motivatsiooni selle alaga tegeleda. 1974. aastal liigitas Eesti NSV Kehakultuuri- ja Spordikomitee jalgpalli tähtsuselt neljanda kategooria spordialaks.

Kunagise esiala kuvand muutus eelmise sajandi seitsme- ja kaheksakümnendatel aastatel negatiivseks ja üldjoontes eestlased distantseerisid ennast jalgpallist. Rahvakeeli oli tegemist venelaste või „venkude" mänguga. See väljend oli halvustav ning kinnistas ja süvendas jalgpalli võõrapärasust ja põlatud staatust. Eestiga saab kõige paremini võrrelda jalgpalli allakäiku Sloveenias. Ka selle väikse rahva hulgas tingis jalgpallist distantseerumise liitriigi koosseisu kuulumine ning selge joone tõmbamine oma rahva ning peamiselt majanduslikel põhjustel saabunud sisemigrantide vahele.

1920.–1930. aastail valitses lisaks Eesti koondise mängudele suur huvi ka tugevamate klubide omavaheliste mängude vastu. 1923. aastal peeti Eesti meistritiitli seisukohalt kaalukas mäng Tallinna Kalevi staadionil, mis asus praeguse Viru hotelli kohal. Mängule tuli 5000 pealtvaatajat ja pool tundi enne algust pidid korraldajad piletite müügi nende puudusel osaliselt lõpetama (Päevaleht 1923: 5). Aastatel 1928–1931 mängiti Eesti meistrivõistlustel riigivanema karikale ja alates hooajast 1937–1938 kuni iseseisvuse kaotuseni sõjavägede ülemjuhataja Johan Laidoneri karikale. 1929. aastast kuni Konstantin Pätsi riigipöördeni külastas Eesti koondise mänge regulaarselt viis riigivanemat: Otto Strandman, Konstantin Päts, Jaan Teemant, Karl Einbund (Kaarel Eenpalu), Jaan Tõnisson.

Kui Konstantin Päts nägi esmakordselt vasakääre Leonhard Kassi mängu, kutsus ta jalgpalluri Kadriorgu ja kinkis talle nimelise portsigari. Sama tähelepanu osaliseks sai kesktormaja Eduard Ellman. Kui korraldati parimate või populaarsemate sportlaste valimist, oli esikümnes üks või mitu jalgpallurit, kes vahel edestasid isegi samal aastal olümpiamängudel medaleid võitnud sportlasi.

Võrdluseks: Lennart Meri ei jõudnud Kadrioru lossist kordagi Kadrioru staadionile iseseisva Eesti jalgpallikoondisele kaasa elama. Arnold Rüütel käis jalgpallikoondise mängu vaatamas korra iseseisva Eesti Vabariigi Ülemnõukogu esimehena ja kahel korral presidendina. Toomas Hendrik Ilves külastas üht mängu.

Jalgpalli menu tingisid peaasjalikult kaks asjaolu. Esiteks oli jalgpallil suur ajaline edumaa teiste sportmängude ees. Korvpall ja võrkpall on kunstlikult loodud mängud selles mõttes, et mõlema puhul on teada nende leiutaja ja sünniaasta. Korv- ja võrkpall on loodud

19. sajandi viimasel kümnendil, kui jalgpall oli oma koha spordimaailmas juba kinnistanud. Eestiski on jalgpall korv- ja võrkpallist tosin aastat vanem. Korvpall suutis end rahvusvaheliselt organiseerida alles 1932. aastal, kui loodi rahvusvaheline alaliit, võrkpall jõudis selleni alles pärast Teist maailmasõda. Võrkpallis ei pidanud Eesti enne Teist maailmasõda ainsatki ametlikku maavõistlust. Teiseks andis jalgpallile suure edumaa väljaku suurus ja võimalus mahutada publikut võrreldes pisikeste võimlatega, kus korv- ja võrkpalli toona mängiti. Suurem publikuarv tagas suurema piletitulu ja meediakajastuse.

Maailmamänguks saanud jalgpalli on paljud alistatud rahvad kasutanud poliitika ja relvastatud vastupanu aseainena. Jalgpalli abil on võideldud suurema poliitilise autonoomia ja kultuuriliste õiguste eest. Näiteid on igast maailma nurgast, ent ühed tuntumad on baskide ja katalaanide jalgpallimeeskonnad. Eriti FC Barcelona ja Madridi Reali vastasseis, mida tuntakse *el clasico* nime all ja mis sümboliseerib Kataloonia võitlust Hispaania keskvõimuga. Francesco Franco diktatuuri ajal oli Kataloonias lisaks poliitilistele piirangutele keelatud rääkida katalaani keelt ja panna lastele katalaani nimesid. 1980. aastail mahutas Barcelona kuulus staadion Camp Nou 120 000 pealtvaatajat ja oli ainus paik, kus keegi ei saanud katalaane kontrollida ega keelata rääkimast ja laulmast katalaani keeles. Poliitiliste kanalite puudumise tõttu suunasid katalaanid kogu oma kultuurilise uhkuse ja energia oma klubisse. FC Barcelonat peetakse maailma tuntuimaks Kataloonia institutsiooniks, klubi ise on regulaarselt läbi oma ajaloo toetanud rahvuslikke püüdlusi ja katalaani kultuuri.

FC Barcelona eest mänginud Bulgaaria ründaja Hristo Stoickov on öelnud, et iga mäng Barcelona ja Madridi Reali vahel on vastuhakk end sisseseadnud võimule ja tsentralismile. 1990. aastail klubi peatreeneriks olnud inglane Bobby Robson tundis end ametikohal nagu Kataloonia armee kindral: „Barcelona on riigita rahvas ja Barca [lühend jalgpallimeeskonna nimest] on tema armee" (Burns 2012: 217).

Teine ere näide on baskid, kelle lipulaevaks on Bilbao Athletic. Nimekuju on teadlikult inglispärane Athletic ja mitte Atletico, et distantseerida end ülejäänud Hispaaniast. 1919. aastal otsustas klubi, et kasutab ainult baski rahvusest jalgpallureid. Suuremat osa klubi toetajaid pole häirinud, et selle poliitikaga piiratakse

oma eduvõimalusi võrreldes konkurentidega, kes ostavad endale paremaid jalgpallureid üle maailma. Kui Bilbao Athletic sai 1998. aastal 100aastaseks, lausus klubi president Jose Maria Arrate: „Me näeme endid maailma jalgpallis unikaalseina ja see määratleb meie identiteedi. Me ei arva, et me oleme paremad või halvemad kui teised, me oleme üksnes erinevad. Me soovime, et meie maa pojad esindaks meie klubi ja seda soovides oleme me ühtsed sportlikus, mitte majanduslikus mõttes. Me soovime vormida oma mängijatest mehi, mitte jalgpallureid, ja iga kord kui mängija *cantera*'st teeb debüüdi [esindusmeeskonnas], tunneme, et oleme täitnud eesmärgi, mis on kooskõlas meie [klubi] asutajate ja esiisade ilmavaatega." (Ball 2003: 61).

Tsitaadis esinenud väljend *cantera* on tähenduses, et mängija on üles kasvanud Baskimaal baski jalgpallisüsteemis. Viimastel aastatel on taganetud vere- ja hõimusuguluse printsiibist ja Bilbao Athleticusel on peale baski päritolu mängijate võimalik kasutada ka Baskimaal üles kasvanud mängijaid. Tänu sellele on klubi esindanud ka esimese mustanahalise mängijaga.

Jalgpall – neljanda kategooria ala Eesti NSV-s

Kataloonia ja Baski ning kümnete teiste samalaadsete näidete peale mõeldes saame küsida: miks eestlased andsid käest nii tõhusa vastupanuvõimaluse? Ka pärast sõda oli mänge, kus Kadrioru staadionil oli üle 10 000 pealtvaataja ja jalgpall püsis kuni kuuekümnendateni publikurohkeima alana. Juba füüsiliselt ei olnud võimalik samaväärset publikuhulka kokku saada Kalevi spordihallis, kus korvpall võttis kuuekümnendate lõpust üle sportliku vastupanufunktsiooni. Meenutame legendaarset jalgpallimängu 18. juunil 1940, mis toimus mõni päev enne Eesti lõplikku iseseisvuse kaotust ja millest puhkes spontaanne meeleavaldus, mille käigus rahvas suundus Kadrioru staadionilt Kadrioru lossi president Konstantin Pätsi juurde. See näitas jalgpalli potentsiaali: tulevase anneksiooni tingimustes võimaldanuks mitmetuhande pealine jalgpallipublik hoida rahvusmeelsust, pakkuda hingetuge ja säilitada lootust. Aga 1969. aastal loobus Eesti ainsa liiduvabariigina 14 aastaks osalemast Nõukogude Liidu meistrivõistlustel.

Viis aastat hiljem jagas Eesti NSV Kehakultuuri- ja Spordikomitee oma määrusega spordialad kuude kategooriasse, lähtudes massilisusest, saavutatud resultaatidest, traditsioonidest, materiaalsest baasist, treenerite kaadri suurusest ja kvalifikatsioonist, samuti spordialade osatähtsusest üleliidulisel ja rahvusvahelisel areenil." (Spordileht 1974: 2). Alade jaotus oli järgmine:

I grupp. Jalgratta maanteesõit, kergejõustik, klassikaline maadlus, korvpall, laskmine, tõstmine, ujumine, võrkpall, murdmaasuusatamine.
II grupp. Jahilaskmine, kaasaegne viievõistlus, purjetamine ja jääpurjetamine, sõudmine, tennis, vibusport, laskesuusatamine, suusahüpped ja kahevõistlus, väravpall.
III grupp. Aerutamine, jalgratta trekisõit, poks, ratsutamine, sportvõimlemine, vabamaadlus, vehklemine, iluuisutamine.
IV grupp. Iluvõimlemine, jalgpall, jäähoki, male, kabe, lauatennis.
V grupp. Akrobaatika, alpinism, džuudo, kiiruisutamine, kurnimäng, mäesuusatamine, sambomaadlus, sulgpall, tuletõrjesport, veepall, veesuusatamine.
VI grupp. Autosport, allveesport, kalasport, mootorrattasport, orienteerumine, veemoto.

Sealjuures pidi VI grupi alade arendamise ulatus määratama igas spordiühingus ALMAVÜ ENSV Keskkomiteega, Eesti NSV Turisminõukoguga ja Eesti NSV Kalastajate Seltsi juhatusega.

Mis viis spordijuhid sellise otsuseni ning miks eemaldusid jalgpalliharrastajad ja publik senisest lemmikalast? Toetudes ajakirjanduses avaldatud materjalidele, intervjuudele tollaste jalgpalli- ja spordiinimestega ning võrdlustele mujal maailmas toimuvaga, saab välja tuua järgmised asjaolud.

1. Eestil polnud lootust läbi lüüa Nõukogude Liidu kõige massilisemal spordialal, seepärast jagati ressursid Eesti-siseselt ümber. Pääsemaks rahvusvahelisele areenile, peab spordis jõudma oma riigi paremikku. Annekteeritud Eestis pidi selleks aga läbima väga tiheda sõela: Nõukogude Liidus oli 1946. aastal 170 miljonit ja 1970. aastal 243 miljonit elanikku.

2. Teistel aladel tuli edu kiiremini, sest need polnud Nõukogude Liidus tervikuna nii suure harrastajaskonnaga. See asjaolu töötas väga tõhusalt alavaliku puhul personaalsel tasandil. Heaks näiteks on korvpalliprofessoriks tituleeritud Ilmar Kullam, kes tahtis saada jalgpalluriks, aga valik langes korvpallile põhjusel, et seal tuli edu kiiresti.[1] Vana armastus hoidis Kullamit jalgpalli juures ka siis, kui ta oli juba korvpallis Euroopa meister: 1948. aastal, aasta pärast Nõukogude Liidu koondisega saavutatud kuldmedalit, võitis ta Tartu Kaleviga pronksi Eesti NSV jalgpallimeistrivõistlustel. Hiljem võitis Kullam korvpallis olümpiahõbeda, kokku kolm Euroopa meistritiitlit ning Eesti meeskonnas Nõukogude Liidu meistrivõistlustelt kulla, hõbeda ja kaks pronksi – saavutus, mis jalgpallis olnuks võimatu.

3. Spordijuhtide tööd hinnati tulemuste järgi ning neid andsid väiksema harrastajaskonnaga ja vähem ressurssi nõudvad individuaalalad. Eestil oli väikseim inimressurss Nõukogude Liidus. Individuaalalade tegijad tõid oma ala spetsiifikast lähtudes rohkem medaleid ja punkte kompleksvõistlustelt ning nende ülalpidamine ja sportlik ettevalmistus oli odavam kui jalgpallimeeskonna puhul. Korv- ja võrkpalli päästis nende edukus (mis tulenes nimetatud alade väiksemast üleliidulisest populaarsusest ja hõredamast konkurentsist).

4. Uute spordialade plahvatuslik juurdetulek pärast Teist maailmasõda võttis palju potentsiaalseid harrastajaid senistelt traditsioonilistelt aladelt. Veel 1956. aastal esimesel Nõukogude Liidu rahvaste spartakiaadil oli Eesti kuues, kusjuures eespool olid Moskva, Vene, Leningrad (sisuliselt ikkagi Vene NFSV), Ukraina ja Gruusia. 1959. aastal möödus Eestist Valgevene. Hiljem spartakiaadide alavalik laienes ja maksvusele pääses konkurentide suurem inimressurss. Olümpiaalade läbilöögivõimet killustas ka auto-motospordi populaarsus ja levik.

5. Spordi riiklik rahastamine tähendas, et kõiki alasid sai harrastada vaatamata majanduslikule olukorrale – ka neid, kus konkurents oli üleliiduliselt hõredam ja edu kiirem tulema. Varem raskesti kättesaadavad tennis ja purjetamine kujunesid Eesti trumpaladeks. Võistlussõidud kaugele Nõukogude Liidu sügavustesse olid eksootilised ja motiveerivad.

[1] I. Kullami suuline teade autorile 8.5.2007.

6. Nõukogude Liidu spordiklassifikatsioon ei soosinud jalgpalli – üleliiduliselt tunduvalt väiksema harrastajaskonna ja konkurentsiga korv- ja võrkpallis oli spordijärkude saamine lihtsam.

7. Isegi pääs üleliidulisse tippu (koondis) ei tähendanud jalgpallis automaatset maailmaklassi jõudmist nagu enamiku olümpiaalade puhul.

8. Iseseisvuse kaotus ja elu raudse eesriide taga tähendas liiga väikese inimressursiga Eesti jalgpallile paratamatut hääbumist, sest kadus otseside maailmaklassiga (MMi ja EMi valikmängud, üksikute pallurite pääs nimekatesse profiklubidesse).

9. Paljud nooruses jalgpalli mänginud eestlased suundusid teiste alade juurde, sest sotsiaalne keskkond oli neile vastuvõtmatu. Paljudel jalgpalliga tegelevatel noortel puudus huvi kõrghariduse omandamise vastu, palju tarbiti alkoholi. Selle aspekti tõid välja Nõukogude Liidu 1968. aasta võrkpallimeister Henn Karits[2] ja 1946. aasta Eesti NSV noortemeister jalgpallis, hilisem korvpallur professor Raoul Üksvärav.[3]

10. Eestis polnud välja kujunenud põhirahvusest laiapõhjalist töölisklassi, kes hoidnuks pärast riigi annekteerimist rahvusjalgpalli. Eesti ujutati pärast annektsiooni üle Nõukogude Liidust toodud tööstustöölistega, kellest paljud töötasid üleliidulise alluvusega tehastes ja kelle lemmikmänguks oli jalgpall. Tol ajal toetus jalgpall üle maailma just töölisklassile.

11. Jalgpallivõistlused ei soodustanud sotsialiseerumist, sest ei Eesti eliit ega ka publik käinud jalgpalli vaatamas.

Ühe võimaliku jalgpalli hääbumise põhjusena on nimetatud ka keskvalitsuse sekkumist Moskvast, mille eesmärgiks oli neutraliseerida rahvuslike meeleolude vallapääsemist. Seda on maininud vähemalt üks kodumaine (Peegel 2005: 12) ja üks lääne allikas (Bennetts 2008: 101). Mõni on laiendanud selle süüdistuse terve spordi arengu takistamise peale arenenumates mitteslaavi liiduvabariikides (Riordan 1980: 312), mõni märkinud lihtsalt ära spordi kui kontrollimatu ja soovimatu rahvusluse õhutamise vahendi (Edelman 1993: 16). Olemasolevad

[2] H. Karitsa suuline teade autorile 27.4. 2007.
[3] R. Üksvärava suuline teade autorile 30.11. 2007.

teadmised Moskva sekkumist siiski ei kinnita. Näiteks 1945. aastal ei andnud Moskva luba Balti spartakiaadi pidamiseks, kuid lubas Eestil ja Lätil võistelda omavahel neljal alal, sealhulgas jalgpallis. Ometi pidi võimudel olema hästi meeles 1940. aasta ajalooline mäng, mis rahvustunded vallandas ja rahva president Pätsi juurde viis.

Ühe põhjusena on veel märgitud, et eestlased on loomu poolest individualistid. Ka Matthew Guschwan märgib, et „enamus jalgpallirahvaid on natuurilt võibolla rohkem kollektivistlikud ja vähem individualistlikud" (Guschwan 2016: 334), aga see on väheuuritud teema ning sellele väitele saab tuua hulga vastupidiseid näiteid.

Taandumine kontaktaladelt, mida harrastasid kohalikud slaavlased

Nagu märgitud, on esispordiala koha kaotus jalgpalli jaoks maailma kontekstis haruldane. Ühe intrigeerivama võimaliku põhjuse juhatas mulle kätte endine poliitvang ja jalgpallitreener Taivo Uibo, kellele 2007. aasta oktoobris külla läksin. Ta meenutas oma pärastsõjaaegset noorust ja poisikeste ühiseid jalgpallimänge, kus sageli kujunes välja eestlaste ja venelaste vastasseis. Uibo asetas selle ühiskondlikku konteksti: „Venelased olid ainult üks osa liitlastest, aga võtsid asja nii, et nemad üksi võitsid sõja. Nad said sellest võidust enesekindluse, aga eestlased, keda küüditati, kaotasid enesekindlust. Sa ei võinud venelastele öelda, et tibla, tema võis sulle öelda, et fašist."[4]

Uibo sõnul oli sellel psühholoogilisel taustal oma roll kõigil mehistel kontaktaladel, kus osalevad pooled pidid end kehtestama muu hulgas ka jõu ja kehaliste võtetega. Vanemad, kes olid küüditamistega kartlikuks tehtud, manitsesid poegi, et suheldes slaavi eakaaslastega oldaks ettevaatlikud. Eestlased kartsid venelasi võita, sest sellel võidul võisid olla kurvad tagajärjed väljaspool spordiväljakut. Araks tehtud rahvas pigem taandus Uibo arvates nii jalgpallist kui ka jäähokist ja poksist. Kõik kolm ala olid eestlastele nii enne Teist maailmasõda kui ka sõja järel meelepärased. Jäähoki võttis kolmekümnendate teisel poolel jääpallilt üle juhtiva sportmängu rolli talveperioodil. Nii eestlasi kui

[4] T. Uibo suuline teade autorile oktoobris 2007.

ka lätlasi on peetud ka – võibolla küll ülepakutult – venelaste õpetajateks, sest Nõukogude Liidus mängiti enne sõda valdavalt jääpalli. Poksis oli Eestil iseseisva riigina ette näidata, Euroopa meistritiitel, olümpia- ja EMi hõbe ning paar edukat profipoksijat. Kõigilt kolmelt alalt taandusid eestlased pärast sõda, jättes need harrastamiseks peaasjalikult kohalikele slaavlastele.

Taivo Uibo tähelepanek, mille kohaselt taandusid eestlased nendelt kontaktaladelt, mida harrastasid kohalikud slaavlased, sobib ka teiste pallimängualade puhul: korvpalli ja võrkpalli ei mänginud kohalikud venelased ja võrkpalli puhul puudub ka otsene füüsiline kontakt vastastega. Üheks olulisemaks otsest füüsilist kontakti nõudvatest aladest, kuhu eestlased püsima jäid ja mida harrastasid ka kohalikud muulased, oli maadlus. Põhjus võis olla selle ala eriti tugevates traditsioonides ja tähenduses ning meie treenerkonna suuruses, mis tagas pideva järelkasvu.

Taivo Uibo tähelepanekule leiab tuge ühiskonnas laiemalt. Kui Jaan Kross pärast üheksa ja poole aastast Gulagis viibimist kolmandat päeva Eestis tagasi oli, juhtus üks märgiline sündmus. Oli aasta 1954. Oma mälestusteraamatu „Kallid kaasteelised" II osas kirjeldab ta muutusi, mis Eesti elu takseerides silma jäid ja tõdeb, et tegemist on vallutatud maaga. Tähenduslikuks peab ta üht olmesituatsiooni Tallinnas Tartu maantee kalapoes, kus tavaliselt tühjade lettide asemel oli 30 inimesest koosnev järjekord, mis muudkui suurenes. Korraga peatus kalapoe ees veoauto. Autojuht jättis mootori käima, väljus masinast ja marssis rahulikult järjekorrast mööda, pärides müüjalt, kui palju kala inimese kohta müüakse. Vestlus käis vene keeles. Talle vastati, et üks kilo inimese kohta ja autojuht ütles: „Ну так значит два." („Tähendab, andke kaks."). (Kross 2008: 136).

Nende sõnadega tahtis ta maksma hakata. Järjekorras seisvad peamiselt naised, Krossi mäletamist mööda enamjaolt vene naised, piiksatasid vastu, et minge oodake oma järjekord ära!

Mispeale autojuht häirimatult seletas: „А вы поймите же – у меня машина идёт." („Aga saage ometi aru – mul auto(mootor) käib."). (Sealsamas).

See argument mõjus paljudele, kuigi mõned järjekorras seisvad mehed ühinesid naistega, mispeale järjekorras trügiv autojuht seletas

taaskord: no, mida, isegi mehed ei saa aru, millest ma räägin – mul ju automootor käib, ei saa aru või?

Nahaalne vaheletrügija saigi oma tahtmise. Kross kirjutab, et ta ei näinud, kas talle pakiti ajalehe sisse kilo või kaks nõutud kala.

Kross märgib, et tema pettumus uue Eesti suhtes sai alguse just sealt kalapoest. Ta kirjutab: „(- - -) see oli igaveseks kaduma läinud maa, vallutatud maa, kuhu me tagasi olime jõudnud. Ja mu peamine soov, mille ma nähtavasti alles märksa hiljem endale sõnastasin (- - -) – oli üks: eemalduda kõigest, mis siia vahepeal oli siginenud võõrast! Eemalduda vene keelest (- - -). Eemalduda selle keele kõnelejaist, sellest õnnetust rahvast, kellele nende väärhariduse tõttu oli sisendatud arvamus, et nad polegi siinmaal anastajad, vaid kes braveerivad siiamaani naeruväärse kujutlusega, et nad on Eesti vabastajad … Eemalduda KGBst ja Punaarmeest ja SORVOst ja Sõjalaevastiku Vabatahtlike Abistajate Ühingust ja Komsomolist ja Tuvikasvatajate Vabatahtlikust Ühingust Miilitsakoerte Vabatahtliku Kasvatajate Ühinguga üheskoos …" (Kross 2008: 137).

Krossi tsitaadile kaasa mõeldes: üks märksõnu, mida me neist aegadest rääkides kasutame, on „paksud kardinad", mis tõmmati ette jõuluõhtul, et pere ringis pidada keelatud pühasid. Et ehitud kuusk aknast välja ei paistaks, et ei võõras ega pahatahtlik saaks meie peale kaevata. See tähendas nii sisulist kui ka sümboolset enese isoleerimist avalikust ruumist.

Meenub, kuidas eesti kirjanduse tõlkija norralanna Turid Farbregd kunagi okupatsiooniajal käis Eestis, kus tal oli võimalus lühikest aega elada keelekeskkonnas ja suhelda meie kirjanikega. Üks tema tähelepanek oli järgmine: kuigi majad võivad olla räämas ja trepikojad räpased, on eestlaste kodud väga hubased. Täpselt nii oligi: kõik, mis jäi kodust väljapoole, ei olnud kellegi asi. Kortermajade välisuksed olid lukustamata, trepikodade põrandad ja seinad räämas ning sageli oli vabanduski varrukast võtta: me ei jaksa hoida puhtust koridoris või laiemalt avalikus ruumis, mida peame jagama teistsuguse kultuuritaustaga inimestega. See asjaolu aitas tõenäoliselt kaasa eestlaste taganemisele oma kodudesse, sulgumisele migrantide ja nende kaasa toodud mentaliteedi suhtes.

Minulgi on lihtne suhestuda Jaan Krossi kirjutatu ja „paksude kardinatega". Läinud sajandi kaheksakümnendatel õppisin Tartu ülikoolis ning iga sõit Tartu ja kodulinna Tallinna vahel oli kui liikumine ühest maailmast teise. Mida lähemale Tallinnale, seda raskemaks tõmbus sisemus. Valmistusin ühest keskkonnast teise ümber lülituma. Tallinnasse jõudnult kasutasin kojusõiduks ühistransporti, mis oli täis morne umbkeelseid inimesi. Enamasti möödus sõit vahejuhtumiteta, aga juhtus ka nii, et muukeelsed võisid väga häiritud olla, kui nende poole eesti keeles pöörduti või nende venekeelse pöördumise peale eesti keeles vastati. Nii kitsukeses ühistranspordis kui ka isegi mu tollase kodumaja liftis oli tajutav peidetud sõjaseisukord. Sain liftis sõimata selle eest, et küsimusele, mitmendale korrusele sõidan, vastasin eesti keeles. Poisieas nõuti ühistranspordis minult ja mu sõbralt, et lõpetaksime eesti keeles suhtlemise. Üliõpilaspõlves oli Tallinnast Tartu poole sõit justkui väljumine sõjatsoonist, see oli nagu sõit vaba(ma)sse Eestisse. Elu Tallinnas tegi talutavaks asjaolu, et see möödus enamasti Turid Farbregdi kirjeldatud hubases kodus ja suheldes teiste eestlastest kaaslinlastega.

Tõepoolest: miks pidanuks eneseisolatsiooni tõmbunud ja end avalikust ruumist taandanud eestlased tahtma mängida jalgpalli, jäähokit ja poksida, kui selle juures pidi füüsiliselt kokku puutuma nendega, kellega kokkupuuted avalikus ruumis olid ebameeldivad? Kohalikele venelastele meeldisid kõik kolm ala ja jalgpallimängimine oli neile enesestmõistetav. Kindlasti oli eesti noorte spordialavalikutes oma osa ka kodudel, kus suunati järeltulijaid harrastama spordialasid, mis olid „intelligentsemad", pehmemad, vähemagressiivsed ja kus eestlased said olla omaette.

Jaan Krossi kirjeldatud kultuuriline erinevus, vastaspoole esindatud erinevuse taunimine ja põlgamine kandus ka sporti. Eestis kujunesidki välja spordialad, mida harrastasid peamiselt eestlased, ja spordialad, millega tegelesid peamiselt sissesõitnud. Jalgpallist sai seitsme- ja kaheksakümnendatel aastatel kardetud ja põlatud vaenlase räpane mäng. Eestlased hakkasid end määratlema kui rahvust, kes ei mängi jalgpalli, ja selle üle oldi uhked, sest see oli omamoodi šifreeritud kood, mis kandis edasi sõnumit: meie ei ole venelased.

Ka Sloveenia hülgas jalgpalli

Huvitav paralleel Eestiga on Sloveenia ja jalgpalli suhe. Kuni eelmise sajandi kuuekümnendate aastateni oli jalgpall Sloveenias kui mitte kõige populaarsem, siis üks populaarsemaid alasid. Sealtmaalt hakkas see kahemiljoniline rahvas tundma ohtu oma rahvuskultuurile. Põhjuseks oli asjaolu, et Sloveenia oli Jugoslaavia Sotsialistliku Föderatiivse Vabariigi majanduslikult arenenuim piirkond, mis meelitas immigrante Jugoslaavia teistest piirkondadest. Rahulolematust tekitas ka serblaste domineerimine liitriigis, mis tõstis Sloveenias taas au sisse Austria-Ungari keisririigi pärandi, milleks olid puhtuse-ja korraarmastus ning kõrge töökultuur (Stankovic 2004: 243). Samal ajal surusid võimud alla suurenenud rahvustunde poliitilist väljendamist ja see leidis kanali kultuuris, majanduses, religioonis ja spordis. Sloveenia rahvusluse südameks on Gorenjska regioon, mis esindab kõike sloveenipärast ja kus on talispordikeskus (Stankovic 2004: 243–244). Üheskoos sloveeni rahvusluse tõusuga kuuekümnendatel muutus edukaks Sloveenia mäesuusatamine, mis muutus sloveeni rahvusluse oluliseks väljendajaks. Teised Jugoslaavia rahvad harrastasid talisporti vähem, samas polnud sloveenid kuigi edukad jalgpallis ning ajapikku sai jalgpalli mängimisest ja mittemängimisest eraldusjoon oma kultuuri kaitsvate sloveenide ja sissesõitnute vahele. Jalgpalli harrastamine sai negatiivse tähenduse, ehk nagu kirjutab Peter Stankovic, oli jalgpall Sloveenia rahvusluse diskursuse järgi „mahajäämuse tähistaja, kui miinusmärgiga tõestus Sloveenia kultuurilisest üleolekust teiste Jugoslaavia regioonide suhtes (mis olid Sloveenias tagandatud kõigest mittetsiviliseeritud „Balkaniks")." Stankovic juhib tähelepanu sellele, et Lääne-Euroopas, mida sloveenid idealiseerisid, pidasid tsiviliseerituks ja kuhu nad arvasid end olemuslikult kuuluvat, oli jalgpall samal ajal äärmiselt populaarne (Stankovic 2004: 246).

Gregor Starc toob välja, kuidas sloveenid spordi kaudu iseloomustasid endid ja teisi Jugoslaavia rahvaid. Kasutusel olid vastandid nagu töökus/laiskus, põhimõttekindlus/olupoliitika, organiseeritus/improvisatsioonilisus, ausus/salakavalus, vaoshoitus/spontaansus, realistlikkus/sentimentaalsus, individuaalsus/kollektiivsus jne. Sloveenide arvates ei suutnud serblased ja horvaadid vähese enesedistsipliini

tõttu individuaalaladel edu saavutada, serblased ja horvaadid aga nägid sloveenides individualiste, kes ei suuda seetõttu võistkondlikel spordialadel läbi lüüa (Starc 2005: 76). Ka sloveenid ise jagasid mõtet, et neile sportmängud ei sobi ning mäesuusatamine rahvusalana sobis ideaalselt sellesse mustrisse. Nii kasutasid sloveenid jalgpalli eraldusmärgi tõmbamiseks endi ja sissesõitnute vahele: kultuurne sloveen seda mängu ei mänginud.

Sloveenia näide klapib eestlaste kollektiivse mäluga annekteeritud Eestis. Sulev Vahtre iseloomustas seda sõnadega: „Nõukogude ajal hakkas levima arusaam, et jalgpall on venelaste mäng. Et see on nagu midagi kehvemat ja alaväärtuslikku ja et eestlased mängivad peenemaid mänge nagu korvpall." (Schwede 2001: 34).

Minul on isiklik mälestus aastast 1983, kui üliõpilasena elasin Tartus tädi juures. Mul oli kokku lepitud ajalehega Edasi, et teen neile intervjuu jalgpalliväravavaht Tõnu Vanakesaga, kes oli jõudnud Moskva Dinamo duubelmeeskonda, aga otsustas ikkagi hariduse kasuks. Tõnu Vanakesa oli lõpetanud keskkooli kuldmedaliga ja õppis Tartu ülikooli spordimeditsiini erialal. Kui ma tädile ütlesin, et lähen intervjueerima jalgpallurit, küsis ta minult altkulmu ja pisut võõristades: „Kas ta on siis venelane või?"

Mu tädi on tavaline eesti naine, keda sport eriti ei huvita. Ometi teadis ta väga hästi üht: eestlased ei mängi jalgpalli. Toona oli see loomulik ja nagu Sloveeniaski, märkasid vähesed kummalist vastuolu: me pidasime end spordirahvaks, kuid samas enesestmõistetavaks, et maailma populaarseimat mängu me ei mängi. Olime unustamas asjaolu, et kahe maailmasõja vahel oli jalgpall meilgi populaarseim spordiala.

Lõpetuseks

Iga rahvas, iga riik peaks suutma ära katta kõik olulised eluvaldkonnad, kaasa arvatud tippsport, mis teeb riigi nähtavaks, pakub inimestele positiivseid emotsioone ja eneseusku. Jalgpall on end üle maailma näidanud kui head võimalust sõjaliste ja poliitiliste vahendite puudumisel vallutajale vastu hakata. Jalgpall on mehine kontaktne mäng, mille kaudu saab noortele õpetada valu ja kaotuste

kannatamist, aga ka oskust ühendada individuaalsed võimed ja meeskonnatöö ühise eesmärgi nimel ning triumfeerida nii sportlikult kui ka sümboolselt endast suuremate üle. Eesti kontekstis saanuksime näidata, et kuigi oleme allutatud poliitiliselt, pole me alla andnud oma hinges. Oluline oli see just jalgpallis, sest see on spordiala, mis üleliiduliselt läks korda massidele. Võidud teistel aladel, mis olid tähtsad meile endile, ei kõnetanud sedavõrd teisi.

Taivo Uibo väidetule mõeldes: kas me lõime jalgpallist loobudes põnnama? Või oli see kaitsereaktsioon? Võibolla oli meie jalgpallist lahtiütlemine instrumentaalne: meie loobumine jalgpallist tähendas tema kasutamist relvana tavatul kujul. Nii tõmbasime eraldusjoone enda ja sissetungijate vahele, nagu tegid seda ka sloveenid. Ühegi teise spordialaga ei oleks see nii reljeefselt õnnestunud. Väikerahvale oli see lihtsalt jõukohasem käitumine.

Võibolla soodustas jalgpallist loobumist ühtlasi asjaolu, et suuremahulise immigratsiooni tingimustes vallutasid sisserändajad ka jalgpallitribüünid. Katalaanid ja baskid kogesid tribüünil küünarnukitunnet, Barcelona Camp Nou staadionil said enam kui 100 000 inimest omavahel rääkida ja laulda avalikus ruumis keelatud katalaani keeles, kuid meie istusime tribüünil läbisegi võõrkeelsete ja võõrmeelsete migrantidega ning küünarnukitunnet saime kogeda üksnes 2000–3000 pealtvaatajat mahutavas Kalevi spordihallis, kus toimunud korvpallimängud kohalikke slaavlasi ei tõmmanud. Seda mõttekäiku toetab annekteeritud Balti riikide võrdlus: vaid leedulastel õnnestus eelmise sajandi kaheksakümnendatel jalgpallis üleliiduliselt läbi murda: nad võitsid Nõukogude Liidu meistrivõistlustel koguni pronksi (1987). Erinevalt Lätist ja Eestist õnnestus neil hoiduda massiimmigratsioonist. Nemad said jalgpallistaadioni tribüünil olla omaette, meile oli jalgpallimängu külastus nagu sõit ühistranspordis.

Sellisel juhul meil jäigi üle ainult taganeda – kujundlikus keeles paksude kardinate taha ja mängida neid mänge, mille vastu kohalikud muulased huvi ei tundnud ning milles saime olla üleliiduliselt ja Nõukogude Liidu koondise abil rahvusvaheliselt edukad.

Kasutatud allikad ja kirjandus

Kirjandus:

Ball, P 2003. Morbo. The Story of Spanish Football. WSC Books.

Bennetts, M. 2008. Football Dynamo. Modern Russia and the People's Game. Virgin Books.

Burns, J 2012. La Roja. A Journey Through Spanish Football. Simon & Schuster.

Edelman, R. 1993. Serious Fun. A History of Spectator Sports in the U.S.S.R. Oxford University Press. New York – Oxford.

Guschwan, M 2016. Broadcast media: live and in-person. Soccer & Society Vol. 17, No 3, 332–350.

Kross, J. 2008. Kallid kaasteelised II. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Peegel, L. 2005. Jalgpallielamus, mille punapartei ära keelas. Spordileht 05.12, nr 1, 12 (Eesti Päevalehe nr 281 vahel ilmunud lisaleht).

Riordan, J. 1980 [esmatrükk 1977]. Sport in Soviet Society. Cambridge University Press. Cambridge – London – New York – New Rochelle – Melbourne – Sydney.

Schwede, I. 2001. Väike jalgpallipiibel. K-Kirjastus.

Stankovic, P. 2004. Sport, nationalism and shifting meanings of soccer in Slovenia. European Journal of Cultural Studies, Vol 7 (2), 237–253.

Starc, G. 2005. Two sides of the same coin: skiing and football in the Slovenian nation-building process. Kinesiologia Slovenica, 11 (2), 64–88.

Autorsuseta ajakirjandusviited:

Kalev võitis Sport'i 1:0. Päevaleht 10.9.1923, nr 240, 5.

Vabariiklikus spordikomitees. Spordialade plaanipärasest arendamisest Eesti NSV-s. Spordileht 10.7.1974, nr. 80, 2.

Football as an unused resistance weapon in annexed Estonia

Summary

Football is the most popular sport in the world. Of course there are states and regions where football isn't the number one sport but they are very few. Estonia is one of them. We can say moreover that in the 1970s and 1980s, Estonians were proud of not playing football. They used football, which was the most popular sport in the country between the two World Wars, as a tool to distinguish themselves from the Russians who came to annex Estonia after World War II. The same happened from the 1960s in Slovenia, which was a more economically developed region in Yugoslavia. Slovenians felt the danger to their national identity under the migration from other republics of Yugoslavia. Slovenia did well in skiing and not so well in football, which was very popular among other parts of Yugoslavia. Slovenian nationalist discourse appropriated football as a signifier of cultural backwardness as negative proof of Slovenia's cultural superiority over other Yugoslav regions, which many considered to be the uncivilized Balkans. In Estonia, public opinion was that football was a dirty game for aggressors.

The famous Estonian writer Jaan Kross described in his memoirs how he returned to his homeland after nine and a half years in a Siberian prison camp and realized that Estonia had become a conquered land. His decision was to distance himself from anything alien which had emerged in the meanwhile; to distance himself from Russian language and from people who spoke the language. The same occurred in society as a whole: Estonians isolated themselves from the public environment to avoid contact with the conquerors they were afraid of, especially after the war.

Taivo Uibo, a football coach and political prisoner, spoke in 2007: Estonians lost their independence and a lot of self-confidence; many innocent people, mostly women and children were deported to Siberia during and after the war. If Estonian and Russian boys played football,

the Estonians were afraid of the Russians. Taivo Uibo said that this was one of the main reasons Estonians stopped playing the most popular game in the world. Estonians also stopped playing ice hockey and they withdrew from boxing, the sport in which Estonia won an Olympic silver medal and European Championship before the war. All three sports were popular among Russians in Estonia and the common link between these sports is that they require close contact with the opponent.

In 1969, Estonia was the only so-called republic in the Soviet empire that stopped playing football in the championship of the Soviet Union. This interruption lasted for 14 years. In 1974, local sport leadership put football into the fourth division of sports practised in Estonia. Why didn't Estonians use the game as a weapon against the conquerors as the Catalans and Basques did in Spain? There are a lot of causes, but the most important are these: with no independence and no possibility of playing with a national team or club at international competitions, it was hopeless for a country of slightly more than a million habitants to gain any success inside the Big State. Other sports weren't so popular after the war in the Soviet Union and for a small nation they were easier to succeed in; everybody in the Soviet Union counted medals and points from competitions and spartakiads and the amount of these medals and points was important for leaders of sport – it was obvious that any single swimmer, track and field competitor or other athlete of an individual sport was able to win more medals than a football team; many expensive sports (tennis, yachting) were free of charge for Soviet people and plenty of youth used the opportunity. One reason may be the mass migration from other parts of the Soviet Union – more than 100 000 Catalans in Barcelona could sit beside each other in Camp Nou stadium, speaking and singing in their own language, which was prohibited in public spaces by the authorities. In Estonia, there were too many Russians in the stands of the stadium and football couldn't offer the possibility, the power, or the right feeling for political resistance.

Keywords: football, the most popular sport, annexation, resistance